
سرشناسه:	محمّدی الموتی، محسن، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور:	رؤییم حقوقی دریای خزر: سیاست خارجی و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران
مشخصات نشر:	قم: پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق. انتشارات زمزم هدایت، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری:	۲۶۴ ص. مصور
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۲۴۶-۳۷۷-۰
وضعیت فهرست نویسی:	فیبای مختصر
یادداشت:	فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nli.ir قابل دسترسی است
شماره کتابشناسی ملی:	۳۷۹۰۲۸۴

رژیم حقوقی دریای خزر:
سیاست خارجی و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

محمین محمدی المونی

رژیم
حقوقی
دریای
خزر

رژیم حقوقی دریای خزر:
سیاست خارجی و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

نویسنده: محسن محمدی الموتی
ناظر نهایی: رضا صفایی
صفحه‌آرا: حمزه زاهدی

چاپ: شریعت، نوبت چاپ: اول، تاریخ چاپ: بهار ۱۳۹۴
شمارگان: ۱۰۰۰، قیمت: ۱۰۰۰ تومان
شابک: ۰-۳۷۷-۳۴۶-۹۶۴-۹۷۸

آدرس ناشر: قم، خیابان نورشهر، نبش کوچه ۳، پلاک ۸۱
تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۳۰۷۳۵، همراه: ۰۹۱۲۲۵۳۲۸۸۷
نشانی اینترنتی نویسنده: m_alamooti@yahoo.com

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
بخش اول: چارچوب نظری	
۱۹	پیش درآمد
۲۱	فصل اول: چارچوبی مفهومی برای تحلیل سیاست خارجی
۲۱	الف - تعریف سیاست خارجی
۲۴	ب - چارچوب مفهومی
۲۴	۱. اهداف در سیاست خارجی
۲۶	۲. ابزار در سیاست خارجی
۲۹	۳. تصمیم گیری در سیاست خارجی
۳۶	۴. محیط در سیاست خارجی
۳۹	فصل دوم: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۴۰	الف - اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۴۴	ب - ابزارهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۴۹	ج - تصمیم گیری و ساختار آن در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۵۲	د - محیط و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

بخش دوم: سیاست خارجی ایران در حوضه دریای خزر

پیش درآمد.....	۵۹
فصل اول: آشنایی با ابعاد مختلف دریای خزر.....	۶۱
الف- ایران و تاریخچه دریای خزر.....	۶۱
ب- ویژگیهای جغرافیایی و اقتصادی دریای خزر.....	۷۰
۱. جغرافیای دریای خزر.....	۷۰
۲. منابع نفت و گاز دریای خزر.....	۷۳
۳. شیلات دریای خزر.....	۷۶
ج- اهمیت ژئوپلیتیک دریای خزر.....	۷۷
د- وضعیت حقوقی دریای خزر در حقوق بین الملل.....	۸۰
فصل دوم: شرایط محیطی سیاست خارجی ایران در حوضه دریای خزر.....	۸۵
الف- محدودیت‌ها و فرصت‌های فراوی ایران در حوضه دریای خزر.....	۸۵
۱- پیدایش فدراسیون روسیه و تأثیر آن بر موقعیت ایران.....	۸۷
۲- پیدایش کشورهای تازه استقلال یافته حاشیه دریای خزر و تأثیر آن بر موقعیت ایران.....	۸۸
ب- شکل‌گیری همکاری و رقابت منطقه‌ای در پرتو دیدگاههای مرتبط با رژیم حقوقی دریای خزر.....	۹۱
۱- دیدگاه روسیه.....	۹۴
۲- دیدگاه جمهوری آذربایجان.....	۹۶
۳- دیدگاه جمهوری قزاقستان.....	۹۸
۴- دیدگاه ترکمنستان.....	۱۰۰
۴- دیدگاه جمهوری اسلامی ایران.....	۱۰۱
فصل سوم: اهداف و ابزارهای سیاست خارجی ایران در حوضه دریای خزر.....	۱۰۵
الف- اهداف سیاست خارجی ایران در حوضه دریای خزر.....	۱۰۵
ب- ابزارهای سیاست خارجی ایران در حوضه دریای خزر.....	۱۰۹
۱- توانائی‌های فرهنگی و تاریخی.....	۱۱۰

۲- توانائی های جمعیتی و ارتباطاتی.....	۱۱۲
۳- توانائی های سیاسی، اقتصادی و نظامی.....	۱۱۲
۴- موقعیت جغرافیایی.....	۱۱۳
ج- مقایسه میزان قدرت ملی ایران و سایر کشورهای تازه استقلال یافته حاشیه دریای خزر.....	۱۱۵
۱- عامل سرزمینی.....	۱۱۶
۲- عامل اقتصادی.....	۱۱۸
۳- عامل اجتماعی.....	۱۲۰
۴- عامل علمی و فناوری.....	۱۲۱
۵- عامل فرهنگی.....	۱۲۳
۶- عامل سیاسی- حکومتی.....	۱۲۴
۷- عامل فرامرزی.....	۱۲۵
۸- عامل فضایی.....	۱۲۷
۹- عامل نظامی.....	۱۲۷
۱۰- رتبه بندی بر اساس مجموع عامل های نه گانه (میزان قدرت ملی).....	۱۲۹

فصل چهارم: تصمیم گیری دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران درباره رژیم

حقوقی دریای خزر.....	۱۳۱
الف- تصمیمات جمهوری اسلامی ایران.....	۱۳۱
۱- اتفاق نظر.....	۱۳۷
۲- حقوق مساوی.....	۱۳۷
۳- مخالفت با اقدام یکجانبه.....	۱۳۷
۴- راه حل های دیگر.....	۱۳۸
ب- بررسی روند تحولات.....	۱۳۹
۱- دوره همسویی و عدم اعتراضات کشورهای ساحلی در حوضه دریای خزر.....	۱۳۹
۲- دوره اعتراضات کشورهای ساحلی همراه با تفوق دیدگاه مشاع (۱۹۹۴-۱۹۹۸).....	۱۴۳

۳- دوره اعتراضات و توافقات کشورهای ساحلی همراه با تفوق دیدگاه تقسیم	
۱۹۹۸ تا ۲۰۰۷).....	۱۴۷
۴- دوره تعامل و همکاری کشورهای ساحلی جهت تدوین نظام حقوقی نوین دریای	
خزر از سال ۲۰۰۷ تا کنون.....	۱۶۴
ج- بررسی سطوح و سازوکارهای مذاکراتی.....	۱۶۸
۱- سطح سران کشورهای ساحلی.....	۱۶۹
۲- سطح وزرای خارجه کشورهای ساحلی.....	۱۷۴
۳- سطح گروه کاری ویژه تدوین کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر.....	۱۷۷
۴- سطح کارشناسی.....	۱۷۸

بخش سوم: تحلیل و ارزیابی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

در تدوین رژیم حقوقی دریای خزر

پیش درآمد.....	۱۸۱
----------------	-----

فصل اول: عوامل و متغیرهای تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران در تدوین رژیم

حقوقی دریای خزر.....	۱۸۳
الف- بازیگران مداخله گر خارجی.....	۱۸۳
۱- ایالات متحده آمریکا.....	۱۸۴
۲- رژیم صهیونیستی.....	۱۹۲
۳- ترکیه.....	۱۹۴
۴- اتحادیه اروپا.....	۱۹۵
ب- کشورهای تازه استقلال یافته حاشیه دریای خزر.....	۱۹۷
۱- نگرانی از سلطه روسیه و ایران.....	۱۹۸
۲- توسعه اقتصادی.....	۱۹۹
ج) روسیه.....	۲۰۱

فصل دوم: تحلیل و ارزیابی تصمیمات دستگاه دیپلماسی ایران در خصوص رژیم

حقوقی خزر.....	۲۰۷
الف- مسئله تصمیم گیری.....	۲۱۰

۲۱۵	ب-الگوهای تصمیم‌گیری و گزینه‌های رژیم حقوقی دریای خزر
۲۱۶	۱-الگوی بازیگر خردمند
۲۲۴	۲-الگوی رضایت‌بخش
۲۲۷	فصل سوم: تحولات رژیم حقوقی دریای خزر و امنیت ملی ایران
۲۲۷	الف-امنیت ملی
۲۳۱	ب-مصادیق تهدید امنیت ملی ایران در خزر
۲۳۱	۱-گسترش ناتو در منطقه دریای خزر
۲۳۵	۲-بازیگران مداخله‌گر خارجی
۲۳۷	۳-مسائل زیست‌محیطی دریای خزر
	ج-ابعاد اصلی امنیت ملی ایران و جنبه‌های تهدید علیه آن باتوجه به تحولات رژیم
۲۳۹	حقوقی دریای خزر
۲۴۰	ابعاد اقتصادی
۲۴۱	ابعاد سیاسی
۲۴۲	ابعاد نظامی
۲۴۴	ابعاد زیست‌محیطی
۲۴۷	نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۲۵۳	فهرست منابع

مقدمه

رژیم حقوقی دریای خزر یکی از مسائل مهم و مبتلا به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و از مسائل تأثیرگذار بر امنیت ملی کشورمان است. این موضوع، طی سال‌های اخیر مورد توجه دستگاه دیپلماسی ایران و سایر کشورهای حاشیه دریای خزر بوده و تاکنون به فرجام و نتیجه نهائی نرسیده است.

تاقبل از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، حوضه دریای خزر دو کشور ایران و شوروی را شامل می‌شد. در دوران حاکمیت تزارها، عهدنامه گلستان (۱۸۱۳) و ترکمنچای (۱۸۲۸) مبنای در نظر گرفته شده برای رژیم حقوقی دریای خزر به حساب می‌آمدند. محدودیت‌های ایجاد شده توسط عهدنامه‌های مذکور برای ایران، موجبات تسلط یکسویه روس‌ها بر دریای خزر فراهم ساخته بود.

به دنبال سقوط تزارها و روی کار آمدن اتحاد جماهیر شوروی مبنای جدیدی برای مسأله رژیم حقوقی دریای خزر در نظر گرفته شد و امضاء قراردادهای ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ موجبات ابطال معاهدات تبعیض آمیز پیشین را

فراهم آورد. از اصول حاکم بر عهدنامه‌های مذکور، خصوصاً عبارت «دریای ایران و شوروی» که در نامه‌های مقامات دو کشور در آن زمان به چشم می‌خورد، حاکمیت رژیم حقوقی مشاع بر پهنه آب‌های دریای خزر مستفاد می‌گردد. می‌توان گفت در این مرحله زمانی دو کشور ایران و شوروی در خصوص رژیم حقوقی دریای خزر حداقل در عرصه نظری دارای آثار حقوقی برابر بودند. اگرچه اتحاد جماهیر شوروی بنا به موقعیت ژئومونیک و برتر خویش و با توجه به شرایط داخلی و بین‌المللی آن دوره، بیشترین بهره‌برداری را از منافع این دریا به عمل می‌آورد.

مبحث دومین رژیم حقوقی دریای خزر با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و ظهور جمهوری‌های تازه استقلال یافته وارد فضای جدیدی گردید. منطقه ژئوپلیتیک دریای خزر که در گذشته بیشتر تداعی کننده نوعی سکون و آرامش بود، از یک منطقه «خفته ژئوپلیتیک» به یک منطقه فعال تبدیل شد به گونه‌ای که نیروهای درونی آن به طور فزاینده‌ای فعال شده و قدرت‌های جهانی و فرامنطقه‌ای نیز توجه گسترده و ویژه‌ای به این منطقه پیدا کردند.

افزایش ناگهانی کشورهای ساحلی دریای خزر از دو به پنج کشور، روابط آن‌ها را با پیچیدگی‌ها و چالش‌های متعدد و متنوعی روبه‌رو ساخت و موجب گردید سناریوهای مختلفی در مورد رژیم حقوقی دریای خزر از سوی این کشورها مطرح گردد. سناریوهای مذکور عمدتاً با توجه به دو مقوله «منابع انرژی» و «کسب امنیت» به عنوان مهمترین دغدغه تصمیم‌گیرندگان دستگاه سیاست خارجی این کشورها طراحی شدند. از این رو هر یک از این واحدهای سیاسی کوشیدند تا با ترسیم سناریوئی مطلوب، حتی الامکان میزان بیشتری از ذخائر انرژی را به کشور خود تخصیص داده و اهداف امنیتی خود را نیز برآورده سازند.

از سوی دیگر وجود دیدگاه‌های مختلف و عمدتاً متضاد در سطح کشور‌های حاشیه دریای خزر در زمینه موضوعات مهمی از قبیل رژیم حقوقی، تحدید حدود و مرزها و قلمرو دریایی، بهره‌برداری بهینه از منابع دریای خزر و تعیین مسیرهای انتقال نفت و گاز منطقه‌ای به بازارهای جهانی، همسویی منطقه‌ای را به تدریج کم‌رنگتر نمود و عرصه مساعدی برای حضور نیروهای و اگرایی فرمانطقه‌ای فراهم آورد. جمهوری اسلامی ایران بنا به تجربه عینی که از تاریخ و سرگذشت خلیج فارس در دست داشت، از بدو فروپاشی شوروی سابق ضمن توجه به جنبه‌های اقتصادی و منابع انرژی، مسائل دریای خزر را دنبال نمود و در همین راستا تلاش کرد تا با ارائه یک سلسله طرح‌ها و ترتیبات سیاسی، امنیتی و اقتصادی کشور‌های پیرامون دریای خزر را در چارچوب سازمان همکاری کشور‌های حاشیه دریای خزر هماهنگ نماید. همچنین مدتی بعد، اقدامات ایران منجر به صدور اعلامیه عشق‌آباد که در آن بر دو مسأله تدوین رژیم حقوقی جدید و اجماع میان همسایگان دریای خزر تأکید شده بود، گردید.

اما در ادامه و با تغییر فضای سیاسی بین‌المللی که به موازات بین‌المللی شدن مسائل دریای خزر و حضور همزمان دولت‌های غیرهمسایه در این منطقه بود، نقش فعال ایران تا حدودی کمرنگ شد. به عبارت دیگر وضعیت مطلوب ایران در اوائل دوره فروپاشی نه تنها استمرار نیافت بلکه با طرح مسائل و موضوعات گوناگون تغییر پیدا کرد. در دهه دوم پس از فروپاشی شوروی به تدریج بارقه‌هایی از امیدواری در جهت آغاز دوران جدیدی از تعامل و هماهنگی بین کشور‌های ساحلی دریای خزر به وجود آمد. کنوانسیون ۲۰۰۳ میلادی تهران در زمینه حفاظت از محیط زیست دریای خزر مرحله‌ای تاریخی از دیپلماسی کشور‌های ساحلی دریای خزر را به نمایش گذارد.

تصویب اعلامیه ۲۵ ماده‌ای اجلاس سران در تهران در سال ۲۰۰۷ میلادی دومین موفقیت کشورهای ساحلی در زمینه تعامل با یکدیگر محسوب می‌شد. همچنین به دنبال توافق روسای جمهور کشورهای ساحلی خزر در اجلاس سوم سران در باکو برای تحدید حدود مناطق سطح دریای خزر، در اجلاس چهارم سران کشورهای ساحلی خزر در آستاراخان روسیه، عرض منطقه حاکمیت ملی ۱۵ مایل دریایی و عرض منطقه انحصاری ماهیگیری ۱۰ مایل تعیین شد و مابقی دریاه به عنوان پهنه مشترک ۵ کشور تعیین شد.

اینکه اهداف و ابزارهای سیاست خارجی ایران در حوضه دریای خزر چه بوده و با توجه به شرایط محیطی حاکم بر این حوضه، روند تحولات و تصمیمات دستگاه دیپلماسی کشور درباره رژیم حقوقی دریای خزر چگونه رقم خورده است؟ سؤالاتی است که نگارنده می‌کوشد در طول این پژوهش برای آن‌ها پاسخ صحیح و مطابق با واقعیت بیابد. ضمن اینکه در این خصوص به عوامل و متغیرهایی که بر اتخاذ مواضع و تصمیمات ایران تأثیر گذار بوده و همچنین تأثیرات ناشی از تحولات رخ داده در زمینه رژیم حقوقی دریای خزر بر امنیت ملی ایران اشاره خواهد شد.

بدین منظور تلاش شده با ارائه چارچوبی نظری برای تحلیل سیاست خارجی، در قالب مفاهیم اهداف، ابزار، تصمیم‌گیری و محیط، سیاست خارجی ایران در حوضه دریای خزر مورد بررسی قرار گیرد. در این میان با ایجاد برش‌های زمانی در مقاطع مختلف بعد از فروپاشی شوروی که از نقاط عطف خاصی برخوردارند و در قالب سطوح مختلف مذاکراتی، روند تحولات دستگاه دیپلماسی کشور مورد توجه قرار خواهد گرفت. همچنین ضمن اشاره به عوامل تأثیرگذار بر سیاست خارجی و تحلیل و ارزیابی تصمیمات دستگاه دیپلماسی در حوضه دریای خزر بر اساس الگوهای

تصمیم گیری، به آثار و تبعات ناشی از تحولات رژیم حقوقی دریای خزر بر امنیت ملی ایران پرداخته خواهد شد. در پایان لازم است از اساتید گرانمایه آقایان دکتر حسین شریفی طراز کوهی، دکتر مصطفی دولتیار مدیر کل محترم وقت دفتر مطالعات وزارت خارجه و همچنین مسئول محترم وقت دبیرخانه دریای خزر وزارت امور خارجه و سفیر محترم فعلی جمهوری اسلامی ایران در قزاقستان جناب آقای مجتبی دمیرچی لو که از نظرات دقیق و عالمانه آنها در جریان تدوین این اثر بهره مند شدم، کمال تقدیر و تشکر را داشته باشم. اگر چه به دلیل تغییر مدیریت در مجموعه دفتر مطالعات وزارت خارجه، امکان چاپ کتاب حاضر از این طریق میسر نشد، اما مسئولان محترم انتشارات پژوهشگاه امام صادق علیه السلام زحمت چاپ کتاب حاضر را عهده دار گردیدند، که بدین وسیله از مساعدتشان در این خصوص صمیمانه تشکر می کنم. همچنین بر خود لازم می دانم از همکاری و مساعدت همسر و فرزندانم در انجام این پژوهش نیز قدردانی نموده و از صبر و شکیبایی آنها در مسیر نگارش کتاب تشکر نمایم. بدون شک ایرادها و انتقادهای وارد به این اثر، بر عهده اینجانب بوده و پیشاپیش از نقد عالمانه اساتید و اندیشمندان فرهیخته در جهت مرتفع نمودن کاستیهای آن استقبال می نمایم.

محسن محمدی الموقنی

دانش آموخته دکترای روابط بین الملل

و عضو هیات علمی گروه علوم سیاسی

مجمع آموزش عالی شهید محلاتی